

JOSEF JANÁČEK

Jihlavská obchodní společnost na sklonku

16. století

Historie jihlavské obchodní společnosti, která v devadesátých letech 16. století byla jedním z nejvýznamnějších obchodních podniků v českých zemích, není v naší historiografii problémem neznámým nebo nedoceňovaným. Přes velký význam, přičítaný této společnosti, nejsou však dosud dostatečně objasněny všechny důležité okolnosti její činnosti a jejího poslání. Vinu na tom je možno v první řadě přičítat chudobě zachovaných archívních pramenů, mezi nimiž se takřka vůbec neobjevují doklady nejdůležitější, totiž takové, které by poskytovaly podstatnější poučení o činnosti společnosti a o skutečné šíři jejích obchodních vztahů. Na tento nedostatek narazil již německý historik Karl Werner ve svých dějinách jihlavského soukenictví¹ a tento nedostatek je vážnou překážkou historikům i dnes. Jestliže se však nedochovaly téměř žádné doklady z vlastní registratury společnosti a jestliže historik je odkázán na prameny často zcela podřadné, neznamená to, že by se měla otázka funkce jihlavské obchodní společnosti vyloučit z problematiky hospodářského vývoje českých zemí v předbělohorské době jako neřešitelná. Její důležitost zásadně vylučuje rezignaci na řešení a opravňuje historika k tomu, aby ji zkoumal v rámci daných možností, bez ohledu na úplnost výzkumu.

Shrnutí dosavadních výsledků zkoumání o jihlavské obchodní společnosti vyznívá v několika tézích, které jsou přijímány bez vážnějších pochybností.² Je jisto, že společnost byla založena jako obchodní faktorie a že se její zájem soustřeďoval takřka výhradně k odbytu jihlavského sukna na vzdálenějších trzích.

¹ K. Werner, *Urkundliche Geschichte der Iglauer Tuchmacherzunft*, Lipsko 1861. — Na naprostý nedostatek pramenů narazil i Jakob Strieder, který věnoval jihlavské obchodní společnosti zvláštní kapitulu v knize *Studien zur Geschichte kapitalistischer Organisationsformen*, Mnichov a Lipsko 1914, str. 142–145. Jak je patrné z dalšího textu, nesouhlasím se všemi závěry Striederovými.

² J. Janáček, *České soukenictví v 16. století*, ČsČH IV (1956), str. 589.

Společnost nutila výrobce k těsnějšímu svazku s obchodním kapitálem, připoutávala si je nákladnickým systémem a posléze se odvažovala vůči soukeníkům vyslovovat i požadavky, přibližující její činnost k formám rozptýlené manufaktury. V tomto stadiu její činnost ztroskotala a zdá se, že to bylo ze dvou důvodů. Jednak narazila na odpor soukeníků proti těsným závazkům obchodnímu kapitálu, jednak patrně nemohla vydržet velké napětí úvěrových obchodů na zahraničních trzích. Až k těmto závěrům tedy dospělo dosavadní bádání, tyto závěry se však nezdají být ani úplné, ani vyčerpávající. Požadavek po jejich upřesnění a zdokonalení pak bezprostředně souvisí s požadavkem důkladné revize všech poznatků o jihlavské obchodní společnosti na základě pramenů a v souvislosti s nejnovějšími výsledky bádání o úloze řemeslné výroby a obchodního kapitálu v době předbělohorské je nutno jej řešit.

* *
*

Jihlava byla v 16. století střediskem soukenické výroby mimořádného významu. Novější bádání plně posiluje předpoklady, že Jihlava patřila v té době k největším soukenickým městům celé střední Evropy a v jeho světle se zdá být zcela přijatelný údaj K. Wenera, který napočítal k r. 1560 v Jihlavě 363 soukenických mistrů.³ Zdá se zcela pravděpodobné, že se počet soukenických mistrů, tedy samostatných živnostníků, pohyboval mezi 300—400 osobami, a nejméně tolik musíme předpokládat ve městě knapů a ostatních tovaryšů. Podle povšechného odhadu mohla představovat výroba takového počtu soukenických dílen výrobní kapacitu 15 000—20 000 postavů (kusů) sukna ročně a tento odhad staví Jihlavu na první místo mezi soukenickými výrobními středisky v českých zemích.

Je celkem pochopitelné, že z tak ohromného množství sukna mohla být přímo ve městě spotřebována jen nepatrná část, nejvýše snad 5 %, zbytek sukna byl z města vyvážen na vzdálenější trhy, především do zahraničí. Čím širší byla oblast, do níž bylo jihlavské sukno dodáváno, čím jednoznačněji se výroba jihlavských soukeníků zaměřovala k vzdálenějším trhům, tím těsnější se stávaly jejich svazky s obchodníky se sukrem. Růst závislosti výrobců na obchodnících nebyl samozřejmě jihlavským specifíkem, nýbrž obdobou procesu, rozvíjejícího se ve všech významnějších soudobých střediscích soukenické výroby. Soukeníci nemohli opouštět na delší čas své dílny, aby vozili své výrobky na trhy do zahraničních měst, a kdyby se snad k takovému cestování odhodlali, nebyli by schopni prodat sukno na dlouhodobý úvěr, který se na těchto trzích žádal. Byli proto odkázáni na obchodníka, a jeho prostřednictvím a tato závislost nakonec vyústila v nákladnickém systému, když obchodník, aby si pojistil včasné do-

³ K. W e n e r, *Urkundliche Geschichte*, I. c., 47. — Počet soukeníků v Broumově přibližně ve stejné době odhaduji na 240 mistrů.

dávky, začal poskytovat výrobcům zálohy na nehotové výrobky. Soukeník se stal obchodníkovým dlužníkem, ovšem jeho zadlužení znamenalo oslabení samostatnosti celé jeho dílny, protože bez vědomí věřitelova nesměl disponovat ani s vlastními výrobky a současně byl v mnoha případech nucen odebírat od svého věřitele i surovinu.

Různé formy nákladnického systému byly nepochybně v Jihlavě zcela běžné již před devadesátými lety 16. století, kdy se vynořil projekt obchodní společnosti a dostal reálnou podobu. Hlavní odbytovou oblastí jihlavského sukna byla v té době jihovýchodní Evropa. Do této oblasti dodávala sukno, jak známo, v polovině 16. století vídeňská filiálka jihlavských Riemerů,⁴ a do této oblasti se soustřeďoval zájem jihlavských obchodníků se sukrem i později. Zatímco zprávy o vývozu sukna do jiných oblastí jsou řidší a zpráva o vývozu jihlavského sukna do Itálie, který obstarával vlašský obchodník Petr Martin Piperello, sídlící dočasně v Jihlavě, se zdá být zcela výjimečnou,⁵ ukázalo bádání v rumunských archívech, že jihlavské sukno bylo v této oblasti na konci 16. a na začátku 17. století důležitým a hledaným druhem zboží.⁶ Dochované zprávy v celních knihách a rejstřících nejsou bohužel tak úplné, abychom si podle nich mohli vytvořit přesnější představu o obratu vývozu z Jihlavy a proměnách, které prodělával v posledních třech desetiletích před třicetiletou válkou, a východisko zde nenabízí žádný jiný pramen. Otázku působnosti jihlavské obchodní společnosti je proto nutno řešit bez důkladnějšího přihlédnutí k výrobní kapacitě jihlavského soukenictví.

Podle svědectví jihlavského kronikáře Leupolda došlo k prvním jednáním o novou úpravu poměru mezi obchodníky a soukeníky v Jihlavě v listopadu roku 1591.⁷ Tato jednání byla jihlavské městské radě přímým podnětem k založení obchodní společnosti, patrně o několik týdnů později. Je tedy možno vznik společnosti datovat rozhraním let 1591 a 1592, každopádně však dříve, než císař Rudolf II. schválil její ustanovení privilegiem (20. června 1592).

Jihlavská obchodní společnost byla založena roku 1592. Bylo to zřejmě několik týdnů před 20. červnem, kdy císař Rudolf II. schválil její ustanovení privilegiem, snad, jak naznačuje jedna zpráva, 24. dubna. Císařské privilegium v pod-

⁴ J. Janáček, Příspěvek k dějinám jihlavského obchodu v 16. století, VSV II (1958), oddíl společenských věd, str. 73 a n.

⁵ Městský archiv v Jihlavě, Český kopiář V, fol. 151.

⁶ F. Kavka, Český a slovenský obchod s textilními výrobky v rumunských zemích (do poloviny 17. století), Historický sborník V (1957), str. 113—174.

⁷ Christian D'Elvert, Chronik der königlichen Stadt Iglau (1402—1607) vom Iglauer Stadtschreiber Martin Leupold von Löwenthal, Brno 1861, str. 189. Z Leupoldova vyprávění není zřejmé, že by byla společnost založena již za zmíněných prvních jednání v listopadu. Kdyby tomu tak skutečně bylo, znamenalo by to, že jihlavský patriciát zmíněnou schůzi soukeníků na radnici inscenoval, aby získal navenek důkazy o nutnosti uskutečnění svého vlastního projektu.

statě potvrzovalo práva instituce již existující, dohodu, kterou mezi sebou uzavřeli zakladatelé společnosti: „Kupci a handlíři, kteříž nadepsaná řemesla (tj. soukeníky a kloboučníky) nebo ty řemeslníky chudé zakládají a fedrují.“ Některé zprávy pak udávají velmi věrohodně, že zásluhy o založení společnosti náležely ve velké míře jihlavské městské radě a že vyhlášení společnosti se událo ve veřejné schůzi v radnici.⁸

Formality kolem vzniku jihlavské obchodní společnosti nebyly nikterak obvyklé, ba právě naopak jejich slavnostní ráz dává tušit, že ustavení společnosti bylo považováno v Jihlavě za něco mimořádného. Nebylo podle platných právních zvyklostí nutné, aby sám císař potvrzoval práva k založení soukromé obchodní společnosti, pokud nebylo nutno jí propůjčit nějaká zvláštní práva. V císařském privilegii však není o takových právech ani zmínka a je možno s velkou určitostí tvrdit, že ani společnosti panovníkem propůjčena nebyla. Smysl okázalých formalit, spojených se vznikem jihlavské obchodní společnosti, je proto třeba hledat přímo v Jihlavě, v poslání, které si společnost hned při svém vzniku přisvojila.

Jak výslovně uvádí zmíněné císařské privilegium, byli zakladateli obchodní společnosti obchodníci a nákladníci, udržující spojení se soukeníky a kloboučníky.⁹ O pravdivosti těchto slov není třeba pochybovat, nechceme se však spokojit jen s jejich zněním jako s jediným vysvětlením vzniku společnosti. Jiné pramenné zprávy totiž naznačují, že v jihlavské obchodní společnosti se spojili na zisk a ztrátu téměř všichni místní obchodníci se sukem a dosah takového spojení propůjčoval již společnosti neobvyklý charakter. Vytvořením obchodní společnosti došlo totiž v Jihlavě k tak rozsáhlé koncentraci obchodního kapitálu, jaká neměla vůbec nikde v českých zemích před třicetiletou válkou obdobu. Podstata tohoto jevu nespočívala samozřejmě ve výši akumulovaných peněžních prostředků, nýbrž v soustředění všech individualistických obchodních podniků v podniku jediném. Prakticky to znamenalo, že žádný obchodník nemohl v Jihlavě obstát proti konkurenci společnosti a že celá soukenická výroba se stala závislá jen na společnosti. To byla i roku 1592 tak důležitá a mimořádná skutečnost, že odůvodňovala všechny formality s ustavením společnosti, i zmíněné císařské privilegium.

O tom, proč došlo v Jihlavě na začátku devadesátých let k takové koncentraci obchodního kapitálu, neříkají přímé pramenné zprávy nic podstatného. V císařském privilegii bylo založení společnosti odůvodňováno nutností pomoci upadajícím řemeslům, ovšem tato slova byla planou frází. Zakladatelům společnosti šlo jen o jejich vlastní zájmy a o otázku úpadku řemeslné výroby se zajímali jen

⁸ Městský archiv v Jihlavě, stará reg. II A 16. — V této sbírce písemností byly koncem 19. století některé listy bez dat chybně datovány ex post k r. 1590 a posunují počátky společnosti k roku 1590. Texty pramenných zpráv však shodně kladou počátek společnosti do roku 1592, a proto je třeba také dodatečné datování korigovat.

⁹ Městský archiv v Jihlavě, stará reg. II A 16.

proto, že byla bezprostředně spojena s jejich výdělečnými možnostmi. Úpadek řemesla znamenal i úpadek obchodu se sukem a klobouky, a společnost, kdybychom věřili slovům privilegia alespoň v přeneseném významu, měla zachraňovat ohrožené odbytové pozice jihlavského sukna.

Takto jednoznačné vysvětlení však není sdostatek uspokojující. Ačkoliv je pravděpodobné, že založení společnosti mělo oživit vývoz sukna na vzdálené trhy, musíme počítat s tím, že koncentrace obchodního kapitálu k tomuto účelu mohla mít širší význam. Mohla být posilou, pokud šlo o rozsah obchodního podnikání, mohla být posilou, pokud šlo o zvýšené nároky na úvěrový obchod, které toto podnikání vyžadovalo. Je však jisto, že všechny podněty musely mít neobyčejnou závažnost, protože překonávaly zakořeněný individualismus obchodnictva, tak příznačný pro povahu obchodního kapitálu v období feudalismu. Skutečnou podstatu těžkostí, které se v odbytu jihlavského sukna objevily někdy na začátku devadesátých let 16. století a které dosáhly takových rozměrů, že si vynutily založení obchodní společnosti, neznáme, a ani sledování činnosti společnosti, jak uvidíme, nevede k jejich přesnému odhalení. Jestliže však máme charakterizovat vznik jihlavské obchodní společnosti se zřetelem k její zcela mimořádné povaze, musíme zdůraznit, že to byly právě těžkosti, které vedly nakonec k soustředění obchodního kapitálu v Jihlavě a nikoliv snahy o nové způsoby podnikání.

Již v prvním roce činnosti společnosti se pak ukázalo, že mimořádné rysy, které jí náležely od samého založení, se budou dále prohlubovat. Společnost prohlásila hned při svém ustavení, že bude nadále skupovat sukno vyráběné v Jihlavě a starat se o jeho odbyt. Vstupovala tak v podstatě do stop podnikání jednotlivých obchodníků a nákladníků a jak se snad zpočátku mohlo zdát, lišilo se její postavení od postavení těchto jednotlivců pouze v tom, že vládla větším provozním kapitálem a slibovala proto i výrobcům sukna větší prosperitu. Toto zdání však nebylo pravdivé, protože postavení společnosti bylo prakticky monopolní a důsledky tohoto monopolního postavení se musely záhy projevit. Již roku 1592 společnost prosadila, že její monopolní právo bylo formulováno jako městské nařízení a že bylo soukeníkům pod trestem zastavení živnosti na čtvrt roku zakázáno prodávat sukno komukoliv jinému mimo společnost, a toto nařízení bylo roku 1594 zostřeno pohružkou zastavení živnosti na půl roku.

Vzhledem k výsadnímu postavení společnosti přímo v Jihlavě byla nařízení o monopolním nákupu namířena především proti vyvážení sukna z města a proti prodeji soukeníků obchodníkům i z jiných měst, např. z Jindřichova Hradce. Společnost velmi přísně dbala, aby toto nařízení bylo dodržováno a vymáhala skutečně tresty proti přestupníkům. Není sice jasno, zda monopolní právo nákupu bylo výsledkem dohody mezi společností a soukeníky hned při jejím založení, nebo zda byla taková dohoda uzavřena později, podstatné je, že monopolní právo měnilo zásadně situaci mezi výrobcí a obchodním kapitálem ve prospěch obchodníků. Soukeníci, kteří zpočátku snad nechápali dosah monopolizace a souhlasili

s ní především proto, že od činnosti společnosti očekávali zlepšení obytových podmínek, byli monopolním právem nákupu společnosti podřízeni a záleželo na dalším vývoji obchodní situace společnosti, jak se bude jejich vzájemný vztah vyvíjet.¹⁰

Teprve když se ukázal dosah monopolizace v plné šíři, bylo zřejmé, že pro zakladatele společnosti byly vyhlídky na získání monopolního práva k nákupu sukna ve městě stejně důraznou pobídkou k spojení sil jako představa o možnostech aktivity koncentrovaného obchodního kapitálu. Jihlavským obchodníkům a nákladníkům nešlo jen o to, aby získali více peněz k obchodnímu podnikání, nýbrž také o to, aby si získali větší vliv na výrobu a aby ji mohli podřídit důrazněji svým vlastním zájmům. Soukeníci měli být co nejtěsněji připoutáni ke společnosti a měli se podrobovat jejímu diktátu i v takových otázkách, které dosud cechovní řemeslníci považovali za nedotknutelné. Zatímco akumulace peněžních prostředků i ve výši, jakou představoval provozní kapitál jihlavské obchodní společnosti, nebyla pro jednotlivce nedosažitelnou, tlak na výrobce, jaký chtěla společnost vyvinout, jednotlivce uskutečnit nemohl.

Monopolní právo nákupu, podepřené autoritou městské rady, která velmi důsledně dbala o jeho zachování, představovalo pro jihlavskou obchodní společnost možnost mimoekonomického tlaku na výrobce. Jeho uplatnění záviselo v první řadě na podpoře městské rady a v tomto ohledu se mohla společnost naprosto bezpečně spoléhat, že jí taková podpora nebude upřena. Bylo to pochopitelné, protože většina městských radních patřila mezi členy a podílníky společnosti a společnost představovala svým složením ryzí patricijskou instituci. Druhým momentem, který rozhodoval o možnostech uplatňování mimoekonomického tlaku na soukeníky, byla hospodářská situace společnosti. Základem jejího vztahu k soukeníkům mělo zůstat nákladnictví, tedy tlak ekonomický, a ekonomický tlak byl také vlastně jedinou cestou, která mohla přivést soukeníky do úplného područí obchodního kapitálu. Za těchto okolností mohl mít mimoekonomický tlak jen vedlejší funkci. Mohl být uplatňován především tehdy, jestliže bylo potřeba vystupňovat účinky tlaku ekonomického, jakmile však získával nadměrný význam a začal nahrazovat skutečné ekonomické vztahy, stal se příznakem hospodářské slabosti společnosti.

Tyto skutečnosti je třeba mít na paměti při letmém pohledu na prvních pět let činnosti jihlavské obchodní společnosti a její důsledky. V září 1597 došlo v Jihlavě k neobyčejně vážným projevům nespokojenosti s činností společnosti, při nichž se hlasitě mluvilo i psalo o rozporech mezi zájmy soukeníků a společnosti. Události vyvrcholily bouřlivým shromážděním soukeníků před cechovním domem, neméně bouřlivým zasedáním v cechovní hospodě a konečně sepsáním stížnosti

¹⁰ O nákladnictví jako poslání společnosti mluví i některé jiné zprávy v oddělení stará reg. II A 16 v městském archivu v Jihlavě. Z tohoto oddělení jsou všechny pramenné zprávy, pokud je neuvádím zvláště.

městské radě na společnost. Tuto stížnost sepsali mistři sami bez cechmistrů, kteří se, jak se zdá, zdrželi jakékoliv účasti v této protestní akci. Městská rada se postavila nekompromisně na stranu společnosti a začala pátrat po osnovatelích bouře. Zjistila, že hlavními viníky byli soukeníci Lukáš Waidhofer, Tomáš Oesterreicher a Jiří Oedenhoffer, zavřela je na tři týdny do vězení a po konečném přeshetření celého případu je vypověděla z města.

Byl to velmi energický zásah, kterým skutečně radní páni dosáhli uklidnění ve městě, ovšem napjatý poměr mezi soukeníky a obchodní společností tím nebyl vůbec vyřešen a právě zmíněná stížnost soukeníků z 8. září ukazuje, že se v průběhu pěti let objevily velmi vážné nesnáze, ohrožující stabilitu společnosti a další vývoj jejich vztahů k výrobcům. Soukeníci vyčítali společnosti, že diktuje nákupní ceny sukna bez ohledu na zhoršené výrobní podmínky, a to ceny velmi nízké, že libovolně zastavuje nákup sukna, a že nakoupené sukno nesplácí včas a zůstává za ně soukeníkům dlužna. Oprávněnost těchto stížností pak potvrzují i některé jiné doklady, ukazující ku příkladu, že společnost skutečně nebyla již roku 1594 schopna platit soukeníkům za nakoupené zboží hotově.

Všechna tato fakta o poměru společnosti k výrobcům byla velmi závažná a pro obezřetné obchodníky musela být předzvěstí vážnějších, ba nepochybně kritických nesnází. Ukázalo se totiž, že si monopolizace nákupu získala v průběhu pěti let v podnikání jihlavské obchodní společnosti takovou důležitost, že by se bez ní stala činnost společnosti neudržitelnou. Cenový diktát, libovůle v nákupních termínech i nákup na úvěr, to všechno byly jevy, podmíněné monopolizací a bez monopolizace podporované správním aparátem neuskutečnitelné. Soukeníci byli sice odkázáni na společnost hospodářsky, protože jejich možnosti prodeje sukna obchodníkům mimo město byly omezené, monopolizace nákupu však vylučovala i použití těchto omezených možností a nutila je k tomu, aby se podrobovali podmínkám nákupu, jak si je stanovila obchodní společnost. Jejich projevy nespokojenosti mohly být umlčeny politickým tlakem městské rady, a tak je mimoekonomický tlak nutil k dalším ústupkům obchodnímu kapitálu až na samu hranici existenčních možností. Na druhé straně však je třeba vidět, že postup společnosti byl určován její hospodářskou situací zcela bezprostředně a že zvýšený tlak na výrobce byl vlastně přímým odrazem její okamžité slabosti.

Ze všech projevů slabosti jihlavské obchodní společnosti, které se projevíly v konfliktu se soukeníky roku 1597, byla nejnápadnější skutečnost, že společnost nebyla velmi často schopna proplácet hotově své nákupy. Není sice vyloučena možnost, že jihlavská společnost v tomto ohledu pouze využívala nelítostně svého nadřazeného postavení, není však pravděpodobné, že by takovou situaci způsobovala bez vážných hospodářských důvodů. Ani jihlavští patriciové, ovládající radnici a společnost zcela suverénně, neměli dost politické moci k tomu, aby mohli obchodní společnost udržet při životě jen mimoekonomickým tlakem a aby zcela podcenili výhody, vyplývající z jejich ekonomické převahy nad výrobcí. Jestliže

však nebyli schopni soukeníkům nejen vyplácet zálohy, nýbrž zůstávali jim dlužni za dodané zboží, jejich ekonomická převaha ztrácela význam takovou měrou, že vlastně přestávala být představitelem útočného obchodního kapitálu a ztrácela pevnou půdu pod nohama. Bylo zřejmé, že účinnost mimoekonomického tlaku na řemeslníky není možno stupňovat do nekonečna, protože vyvolával všeobecnou nevoli výrobců a velmi nebezpečné protesty proti činnosti společnosti vůbec.

Pohled na situaci jihlavské společnosti roku 1597 a na její poměr k soukeníkům je vzhledem k stavu pramenů ojedinělý, přesto však velmi výstižný. Nemáme sice žádné zprávy o tom, zda se staly bouře r. 1597 bezprostředním podnětem k reorganizaci obchodního podnikání společnosti, je však jisto, že kolísání, které se tehdy objevilo, bylo kritické a nemohlo být vyřešeno ani krátkodobými opatřeními, ani dočasnými ústupky. Krize v poměru společnosti k výrobcům byla závažná a obsahovala v sobě neklamné příznaky ztroskotání celého podniku. Na jedné straně stáli řemeslníci, dožadující se pravidelného odběru sukna v nezmenšeném množství a za nesnižované ceny, na druhé straně stála společnost, neschopná udržet své obchodní vztahy bez tlaku na soukeníky, bez snižování cen a bez pokusů o regulaci výroby. To byl zásadní rozpor, v němž mimoekonomický tlak na soukeníky byl řešením jen dočasným.

V následujících letech společnost od cenové politiky neupustila. Znovu diktovala soukeníkům nákupní ceny výrobků a současně se snažila je přinutit, aby respektovali její požadavky na kvalitu sukna a vyráběli takové druhy, jaké mohla dobře odprodávat. Určovala také kvantitu výroby, totiž množství, jaké má každá soukenická dílna vyrobit. To všechno byly nepokryté pokusy o těsnější podrobení soukenické výroby obchodnímu kapitálu, ovšem nejdůležitější podmínka, která je mohla uskutečnit, neměla již dostatečnou platnost. Touto podmínkou byla ekonomická síla společnosti, vyprchávaná každým dalším rokem jejího působení. Jestliže se již v pramenech neobjevily stížnosti, že společnost není schopna zaplatit nakoupené sukno, objevily se jiné, že svůj nákup omezuje a ponechává soukeníkům na skladě sukno, které sama nemůže odprodat. Byl to bludný kruh, z něhož bylo jen jedno východisko — rozpuštění společnosti.

Rozhodnutí, učiněné o tom někdy roku 1600, přijali soukeníci s velkým uspokojením a domáhali se jeho bezodkladného provedení. Závazky společnosti byly pro ně již tak tíživé, že neshledávali v její činnosti pro sebe zhora žádný prospěch. Rok 1601 byl s největší pravděpodobností posledním rokem činnosti společnosti, ovšem její likvidace se protáhla na několik let. Při likvidaci se ukázalo, že vedle pohledávek za sukno ve Štýrsku, Korutanech, Uhrách a Sedmihradsku měla společnost i poměrně vysoké pohledávky u soukeníků za dodanou vlnu. O skutečné výši všech jejích pohledávek a o jejich vymáhání však nemáme dostatečné zprávy.

* * *

Tak skončila roku 1601 krátká, ale velmi zajímavá epocha působnosti jihlavské obchodní společnosti. Nové přehlednutí pramenů, týkajících se bezprostředně osudů společnosti, potvrdilo částečně dosavadní výsledky výzkumu, současně však upozornilo na některé nové, dosud neznámé momenty v činnosti tohoto velkého obchodního konsorcia. Ukázalo se především, že jihlavská obchodní společnost byla již svou povahou velmi zajímavým útvarem obchodního kapitálu, jehož formování bylo ovlivněno nejen hospodářskou převahou obchodníků nad výrobcí, nýbrž i jejich převahou politickou. Ukázalo se také, že pozice obchodního kapitálu, koncentrované ve společnosti, nebyly tak silné, aby umožnily trvalejší progresivnější formy spojení obchodního kapitálu s výrobou nebo dokonce přeměnu obchodního kapitálu v kapitál průmyslový, ačkoliv o tendencích jihlavské obchodní společnosti v tomto směru nemůže být ani po revizi všech dochovaných zpráv pochyb. Takové tendence si dala společnost do vínku při svém založení a jestliže je nebylo možno ve větší míře uskutečnit, bylo to jednak proto, že se soukeníci vzpírali všem snahám o koordinaci výroby z hlediska společnosti, jednak proto, že se společnost ukázala být ekonomicky slabou k důslednějšímu uplatnění těchto tendencí.

Podstata odporu soukeníků je celkem jasná. Snahy o regulaci nákupu sukna i suroviny a o regulaci výroby měly bezprostřední důsledek ve snižování jejich zisku, a to byl pochopitelně velmi závažný důvod k odporu proti všem opatřením jihlavské společnosti, která se vymykala z běžného rámce jednoduchých nákladnických vztahů. Řemeslníci sledovali pouze bezprostřední užitečnost vztahů k obchodníkům, nikoliv výhlídky do budoucna, a společnost je proto mohla podrobit svému diktátu jen tehdy, jestliže je dostala půjčkami do naprostého područí, nebo jestliže její obchodní možnosti mohly způsobit zásadní obrat v odbytové situaci výroby, samozřejmě v její prospěch. Jestliže roku 1592 obchodníci a nákladníci, sdružení ve společnosti, doufali, že mohou dosáhnout takové ekonomické převahy a pojistit platnost svým snahám bez ohledu na stanovisko soukeníků, museli se záhy smířovat s vědomím, že své síly a možnosti přecenili, a hledat oporu ve svém politickém vlivu na městskou radu. Společnost, ačkoliv sdružovala hlavní složky jihlavského obchodního kapitálu, se ukázala slabou a otázka po příčinách této ekonomické slabosti je poslední nejasnou otázkou v historii jihlavské obchodní společnosti.

Stejně jako v řešení všech ostatních sporných problémů v minulosti jihlavské obchodní společnosti jsme i u této poslední otázky odkázáni na nedostatečné prameny a tudíž i na hypotézy. Společnost, jak známo, rozvíjela své obchodní vztahy v podstatě týmiž směry, v nichž je dříve rozvíjeli jednotliví obchodníci, totiž v oblasti jihovýchodní Evropy. Dosud známé skutečnosti o rozvoji obchodních styků v této oblasti nedovolují vyslovit domněnku, že se jihlavská společnost pokoušela využít nějakých zcela mimořádných podmínek odbytu v této oblasti. To ovšem znamená, že rozšiřování jejích obchodních vztahů nezáviselo tolik na

rozsahu dodávek, jichž byla schopna, nýbrž daleko více na kvalitě a ceně sukna, které nabízela, a na úvěru, který mohla odběratelům poskytovat. Jinými slovy řečeno: rozšíření odbytu bylo podmíněno konkurenčním bojem a konkurenční boj kladl na činnost jihlavské obchodní společnosti a tím i na jihlavské soukenictví zvýšené nároky.

Z dochovaných zpráv o činnosti společnosti vyplývají celkem přesvědčivě důkazy, potvrzující svrchu vyslovený předpoklad. Je možno s bezpečností říci, že diktát výrobě, pokud šlo o její kvalitu a do značné míry i o cenovou hladinu výrobků, byl s přímou úměrností podmíněn situací na trhu a že situací na trhu byly způsobeny i platební schopnosti společnosti. Z celého jejího působení nemáme jediný doklad o tom, že by se její situace zlepšovala, a naopak se zdá, že se stupňovaly její těžkosti. Úkoly, které si společnost předsevzala, byly nad její síly, a nehledíme-li k nepřiliš určitým zprávám o problematických ziscích členů společnosti, její postup vůči soukeníkům a zejména pak využívání mimoekonomického tlaku k uskutečnění ekonomických vztahů, sám o sobě je důkazem nejpřesvědčivějším, že se společnost nemohla prosadit a že propadala příznakům hospodářské slabosti. Posledním faktem, který obraz situace v tomto smyslu dokresluje, je pak rezignace společnosti v jednáních o obchodní spojení s habsburskou vládou a jejími orgány.

Habsburská vláda usilovala o obchodní spojení s jihlavskou společností ještě dříve, než byla její existence potvrzena císařským privilegiem a chtěla od ní odebírat sukno ve větších množstvích.¹¹ V jednáních, která se o dodávky sukna pro vojsko a hraničáře rozvinula, se opakovala věrně stará známá historie poměru mezi Habsburky a obchodním kapitálem v jejich zemích. Zatímco Habsburkové se neustále snažili přimět obchodníky k půjčkám a k dodávkám zboží, obchodníci takřka zásadně všechny tyto nabídky a žádosti odmítali, protože vládě nedůvěřovali a neměli žádnou záruku, že úvěrové podmínky dodrží. Žádným způsobem nemohli měšťané získat zpět své peníze, jestliže to vláda odmítala učinit, a současně museli počítat s tím, že původní podmínky splátek, které hrály v jejich účetnictví závažnou úlohu, by nebyly dodrženy. Na jedné straně byla nepokrytá snaha o vyždímání všech prostředků z měšťanstva, bez ohledu na zákonitost obchodního styku a nepříjemné důsledky jejího porušování, na druhé straně byla nedůvěra, posilovaná neblahými zkušenostmi.

Bylo celkem samozřejmé, že jihlavská obchodní společnost dodávky vládě na úvěr dlouho odmítala. Společnost byla ochotna sukno dodávat při hotovém placení, vláda hotově platit nechtěla a s největší pravděpodobností ani nemohla. Zdá se, že na svém zamítavém stanovisku společnost setrvala s velkou důsledností, ovšem ne déle než do roku 1600. Tehdy sama nabídla císařskému colmistrovi v Uhrách Michalu Zellerovi dodávku v ceně 50 000 tolarů s podmínkou,

¹¹ Arcikníže Arnošt se zajímal z Vídně o dodávky společnosti již 5. června 1592.

že částka bude splacena v průběhu 1¹/₂ roku. To byla zřejmá rezignace na dosavadní politiku vůči vládě a nelze ji bezvýhradně spojovat jen s příznaky brzkého zániku společnosti. Roku 1600, stejně jako roku 1592, bylo naprosto zřejmé, že poskytnutím úvěru vládním orgánům se společnost dostane na kluzké a nebezpečné cesty, ohrožující její existenci, a jestliže vedení společnosti se pro vládní dodávky rozhodlo, znamenalo to, že společnost se octla ve vážné odbytové krizi a nemohla z místa. Je pak zcela pravděpodobné, že úvěr habsburské vládě se stal jedním z momentů, oslabujících základnu podnikání jihlavské obchodní faktorie a usnadňujících její konečný ústup; na tuto otázku však nenacházíme v jihlavských pramenech odpověď.

* *
• *

Jihlavské soukenictví si zachovalo odbytové pozice na zahraničních trzích i po zániku obchodní společnosti na prahu 17. století, sám osud společnosti však naznačuje, že jeho vyhlídky na další rozšiřování výroby byly nepatrné. Nepřekvapují proto zprávy, naznačující pozvolný ústup výroby a snižování její celkové kapacity. Čeho nemohla dosáhnout obchodní společnost, stěží mohli dosáhnout jednotliví obchodníci. Její rozpuštění ohlašovalo jihlavskému soukenictví ústup ze slávy a velikosti, jehož sestupná křivka vyznívá po prudkém, ale krátkodobém výkyvu úspěšného manufakturního podnikání v 18. století¹² konečným úpadkem v polovině století 19. Jihlavské soukenictví nedosáhlo také už nikdy, ani v období rozvoje manufaktur za rozkladu feudalismu, oné vrcholné a vpravdě evropské úrovně výrobní i obchodní, jakou vykazovalo ve století 16. — v době, kterou uzavírá právě neúspěšný rozběh jihlavské obchodní společnosti o uplatnění koncentrace obchodního kapitálu v ekonomickém vývoji českých zemí.¹³

Z Historického ústavu ČSAV v Praze

¹² Roku 1606 a 1607 bylo jednáno v soukenickém cechu o zvýšení produkce jednotlivých dílen, ukázalo se však, že jen 41 mistrů bylo schopno vyrobit povolenou kvotu 40 kusů sukna ročně.

¹³ Srv. F. M a i n u š, Soukenictví na Jihlavsku v 18. století, VSV III (1959), 117 a d.

Die Iglauer Tuchhandelskompanie am Ende des 16. Jahrhunderts.

Die Iglauer Tuchhandelskompanie wurde im Jahre 1592 als ein Unternehmen der Iglauer Tuchhändler gegründet. Das Iglauer Tuchhandwerk befand sich zu dieser Zeit in einer Absatzkrise und die Tuchhändler bemühten sich, durch eine Vereinigung ihrer Kräfte alte Absatzgebiete des Iglauer Tuches in Südost-Europa zu erhalten. Sie hofften, daß ein Monopol für den Einkauf des Tuches von den Handwerkern ihnen Gelegenheit geben würde, Tuch in großen Mengen und nach den neuen Bedingungen auf den Markt zu werfen und auf solche Weise die Tucherzeugung zu beleben. Dieses große Unternehmen gelang nicht. Die Handwerker waren bald mit den monopolistischen Tendenzen der Kompanie unzufrieden, weil die Kompanie die Tuchpreise herabdrückte und sie zum Einkauf der Wolle aus ihrem eigenen Lager nötigte. Sie wollten auch nicht neue Tuchsorten, wie es die Kompanie forderte, erzeugen. Die Gesellschaft, deren Mitglieder Patrizier waren, versuchte die Handwerker durch politische Macht zu ihrer Pflicht zu zwingen, aber auch diese Versuche blieben ohne Erfolg. Die ökonomischen Kräfte der Kompanie waren leider sehr gering. Nach einigen Jahren der Tätigkeit konnte sie die Anspannung ihres eigenen Kredits nicht ertragen. Die Absatzmöglichkeiten auf den Markt in Südost-Europa verschlechterten sich von Tag zu Tag und die Iglauer Kompanie war nicht imstande, in dem großen Konkurrenzkampf einen Gewinn zu erzielen und deshalb konnte sie auch nicht mehr ihr Einkaufsmonopol des Tuches erhalten. Um das Jahr 1601 wurde die Kompanie aufgelöst. Das Schicksal dieses Unternehmens kann man als typisch für die Unmöglichkeit einer Symbiose des Handelskapitals mit den Zunfthandwerkern bezeichnen.